

Олександр Євгенович МУЗИЧКО,
доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри історії України
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
(Одеса, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-8019-2254>
sandro06@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ ЛІДЕРА ІСПАНІЇ Ф. ФРАНКО В УКРАЇНСЬКІЙ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІЙ ТРАДИЦІЇ ХХ СТ.

Мета дослідження — проаналізувати погляди представників української інтелектуальної еліти на особливості діяльності найпомітнішого та найвидатнішого політичного лідера Іспанії ХХ ст. — генералісімуса Франсіско Франко, осмислити феномен його сприйняття на стику різних ідеологій та життєвих досвідів у контексті загальних політичних змін у Європі. *Методологія* базується на комплексному використанні загальнонаукових методів аналізу та синтезу, узагальнення, пояснення, систематизації, класифікації та емпіричних — спостереження, опису та порівняння. *Наукова новизна* статті полягає в тому, що в ній уперше йдеться про існування української традиції осмислення феномену Ф. Франко, систематизуються думки про нього українських інтелектуалів. *Досліджено* різноманітні форми осмислення діяльності, поглядів, особистих рис, історичного значення іспанського лідера, передусім у контексті розвитку концепції української визвольної боротьби в 1930–1970-х роках. Основну увагу звернено на постаті українських аналітиків, підгрунття їх поглядів на Ф. Франко. *Висновки.* В УРСР в умовах комуністичної окупації не можна було твердити про існування суто українського феномену образу Ф. Франко. У 1930-х роках образ починає формуватися передусім у працях «вісниківців», згуртованих навколо Д. Донцова, з'являються біографічні нариси про іспанського лідера. Велику увагу Ф. Франко приділяла аргентинська українська громада. У 1950-х — на початку 1970-х років цей образ не зазнав суттєвих змін — більшість українських діячів вважали його борцем проти загрози комунізму, останнім лідером Європи, тим, хто єднав їх ментально з героїчною добою 1930–1940-х років. Заключний, третій, етап розпочався після смерті Ф. Франко 1975 р.

Ключові слова: Ф. Франко, Іспанія, біографія, українська іспаністика, ідеологія націоналізму, позитивний образ, історіографічне конструювання, інтелектуальна традиція.

Актуальність теми дослідження. Сучасна Україна переживає період важких трансформацій усіх галузей життя, що ускладнюється російською агресією. Політична еліта має враховувати не лише власний історичний досвід, а й світовий, адже українські землі завжди перебували на цивілізаційному фронті. У дискусіях про соціально-політичні процеси в Україні досить часто зринає Іспанія і особливо її досвід «історичного примирення». Роль Іспанії в українській історії після Другої світової війни зростала, враховуючи процес збільшення місцевої української діаспори, спочатку інтелектуально-політичної, а від 1990-х років — і трудової [7]. Для українців постать Ф. Франко аж ніяк не могла бути невідомою, а ставлення до неї — цілком байдужим. У 1930-х роках наші співвітчизники брали участь у громадянській війні в Іспанії і на боці Ф. Франко, і в складі «республіканців» як посланці від лівих сил із Галичини. В УРСР були евакуйовані тисячі іспанців, родини комуністичних функціонерів або пов'язаних з ними. Негативний образ Ф. Франко тривалий час був частиною радянської пропаганди, яка діяла з подвійною енергією в УРСР: генерал був не тільки прикладом фашизму, а й іншого радянського жупела — націоналізму, який підтримували, згідно з пропагандою, так звані «імперіалісти». Ці поняття мали загальнозрозуміле спрямування для «внутрішнього вжитку», боротьби з інакомисленням, новітнім українським національно-визвольним рухом.

Аналіз новітніх досліджень та публікацій. Біографістика є одним з найбільш поширених жанрів у новітній українській історіографії. Особлива увага приділяється резонансним діячам, творцям історії, насамперед вітчизняної. Тому не дивно, що біографій Ф. Франко серед них небагато. Власне, нам вдалося виявити чотири біографічних нариси про Ф. Франко, що були видані в Україні в 2006, 2007, 2010, 2018 роках. Безумовно, найціннішим є ґрунтовний нарис відомої іспаністки, вінницької професорки О. П. Іваницької [3]. Науковим, хоч і менш ґрунтовним текстом, є стаття миколаївської іспаністки А. О. Хмель [8]. Поступаються цим працям популярно викладені публіцистичні нариси [5; 6]. За всієї несхожості за різними показниками ці чотири тексти мають дві спільні риси.

По-перше, автори ставляться до Ф. Франко досить прихильно, що контрастує з радянською епохою, яка проклінала людину, що зупинила поширення комунізму в Європі. Водночас, наголошуються риси режиму, які автори вважають швидше негативними: авторитаризм, антидемократичність, а в одному з популярних нарисів Ф. Франко навіть зараховано до «творців тоталітарних режимів». По-друге, усі автори не згадують про реакцію українців на цього діяча і загалом мало

переймаються співвіднесенням цієї постаті з українським контекстом. До цих праць долучаються численні статті львівського іспаніста Б. Чуми, що позначені ліберальним забарвленням і більш негативним ставленням до генерала [9]. Але й цей дослідник не згадує про український дискурс його сприйняття.

Більш дотичні до заявленої нами теми праці спеціалістів з історії міжвоєнної української націоналістичної ідеології. С. Квіт та О. Зайцев коротко згадують про позитивне сприйняття головним ідеологом українського чинного націоналізму Дмитром Донцовим постаті Ф. Франко¹. Для цих ліберальних істориків це є фактом радше негативного сенсу, що засвідчує схильність Д. Донцова до так званого тоталітаризму. Тому в тоталітарному контексті сприймається і постать самого Ф. Франко. Варто згадати, що основний творець концепції тоталітаризму Х. Арендт зобов'язана своїм життям існуванню режиму Ф. Франко, адже 1940 р. вона врятувалася втечею з Франції від нацистів саме через Іспанію. У цю країну з Франції тоді ж утік і видатний лівий філософ В. Беньямін. Не згадано про реакцію українців на дії Ф. Франко і на загальне сприйняття його політичної постаті й у кількох досить інформативних енциклопедичних статтях [1]. Статей про Ф. Франко немає і в таких відомих діаспорних енциклопедіях, як «Енциклопедія українознавства» та «Малій енциклопедії» Є. Онацького.

Мета дослідження — проаналізувати погляди представників української інтелектуальної еліти ХХ ст. на феномен іспанського генерала Франсіско Франко (1892–1975), виявити спільні та особливі риси в наративах, контексти, у яких певні автори осмислювали біографію одного з помітних і водночас найбільш контраверсійних політичних діячів Європи ХХ ст., означити перспективні напрями подальших історіографічних та біографічних досліджень. Реалізуючи цю мету, спираємося на широке коло джерел, наративних текстів, аналітичної публіцистики.

Наукова новизна статті полягає в тому, що вперше постать Ф. Франко в історіографічному дискурсі розглянуто не з упереджених лівих (соціалістичних, комуністичних) та ліберальних позицій. На новому джерелознавчому рівні висвітлено нюанси поглядів українських інтелектуалів на постать Ф. Франко.

Вклад основного матеріалу. 20–30-ті роки ХХ ст. минули під знаком шукання українською інтелігенцією виходу з кризи, спричиненої поразкою Української революції. У цей час переважало не лише осмислення революції, а й розглядалася ширша перспектива. Одним із

¹ Донцов Д. Мудрість «божевільних». *Визвольний шлях*. 1954. Кн. 1. С. 5–6; Донцов Д. Приклад Еспанії. *Визвольний шлях*. 1952. Ч. 12. С. 3–4.

виходів був пошук серед українців вільної особистості, вольової людини, риси якої мали б бути в більшості представників нашого народу. Якщо в окупованій комуністами частині України цей процес відразу був деформований, а потім і брутально перерваний, то в Галичині та еміграції він мав широкий поступ, що відобразилося передусім у діяльності Дмитра Донцова та редактованого ним «Літературно-наукового вістника», виданнях Організації українських націоналістів. Іспанія, як і Україна, часто у своїй історії була полем для змагань різних світових сил, а особливо в 1930-х роках. Події громадянської війни викликали велику надію в українців, бо це було фактично частиною протистояння всередині Галичини між націоналістами та прокомуністичними силами. Націоналістична преса від Галичини до Південної Америки щиро вітала перемогу Ф. Франко, наділяла його рисами своєрідного іспанського лицаря, що розпочав ходу, яка призведе до очищення від комунізму увесь світ. Закономірно, що у Львові 1937 р. було видано першу в Україні біографію генерала Ф. Франко². Її автором був Володимир Стахів (Р. Керч), а заключну частину написав Д. Донцов. Автори окреслили позитивний образ діяча як утілення особливостей іспанської нації, феномену донкіхотства, романтичного, ідеалістичного лицарства. Ф. Франко називали диктатором, але надавали цьому поняттю позитивний сенс. Приваблювало в іспанського лідера те, що він пройшов шлях від хорунжого до генерала, унікав хизування, діяв не в інтересах багатіїв та церкви, а середнього класу, і не відмовлявся від традицій.

Після Другої світової війни позиція Д. Донцова не змінилася. У статті 1954 р. «Приклад Еспанії» він нагадує: у середньовіччі Україна та Іспанія були bastionами боротьби Європи проти ісламу, а від 1917 року вони стали bastionами боротьби проти комунізму. Д. Донцов називав постать Ф. Франко як приклад вдалої витривалості і взірць для українців³. Цю лінію донкіхотства, уславлення сміливості, автор продовжив в іншій статті з промовисою назвою «Мудрість “божевільних”»⁴.

Після Другої світової війни в Іспанії почалося формування української діаспори, що активно співпрацювала з Ф. Франко (до таких належав, зокрема, Д. Бучинський). Закономірно, що мадридський напрямок зацікавив Антибільшовицький блок народів та його лідера Я. Стецька (хоча його ставлення до каудильйо було настороженим) —

² Керч Р. Франко – вожд Іспанців. Львів, 1937. 82 с. (перевидання: Національні лідери Європи. Ідеологічні портрети / Упор. О. Баган. Дрогобич, 2011. С. 335–388).

³ Донцов Д. Приклад Еспанії. *Визвольний шлях*. 1952. Ч. 12. С. 3–4.

⁴ Донцов Д. Мудрість «божевільних». *Визвольний шлях*. 1954. Кн. 1. С. 5–6.

1955 р. він відвідав іспанського генерала. У статті 1950 р. (підписаній псевдонімом) Я. Стецько наголосив на тому, що український національний рух відкидає устрій Ф. Франко для народів блоку як шкідливий, але для світу краще, якщо в Мадриді править він, а не якийсь комуніст⁵.

У так само псевдонімічній статті 1972 р. Я. Стецько застеріг від того, щоб вважати режим Ф. Франко націоналістичним, а пропонував називати його режимом національного патріотичного характеру, пов'язаним із національним традиціоналізмом⁶.

Різно негативний образ Ф. Франко, щоправда, тільки принагідний, витворювали статті сина Ю. Клена Вольфрама Бурггардта та отця М. Амброса. Якщо перший не сприймав Ф. Франко з лівих позицій, то М. Амброс наголошував на тому, що режим нищив каталонську культуру. Зауваження В. Бурггардта стали приводом для гострої полеміки між ним та відомим українським інтелектуалом Р. Рахманним. Утім, полеміка тільки опосередковано зачепила Ф. Франко. Але показово, що В. Бурггардт використовував ім'я іспанського лідера як ярлик, суто в радянському стилі.

Напередодні смерті Ф. Франко на сторінках періодичного видання «Організації оборони чотирьох свобод України» була надрукована стаття, автор якої замислювався над феноменом піднесення країни за правління генералісимуса та довготривалості його режиму. Зокрема, він пов'язував успішний розвиток Іспанії з особистими рисами лідера, його залізною волею. Утім, автор не приховував і значні проблеми, із якими зіткнувся пізній франкізм та його постарілий голова⁷.

Імпульсом до осмислення феномену Ф. Франко стала його смерть 20 листопада 1975 року. ОУН висловила жаль з приводу смерті лідера, називаючи його «одним з найбільших державних мужів нашої епохи», «рятівником Західної Європи перед більшовицьким рабством»⁸.

Закономірним наслідком нуртуючої української «франкіани» була велика стаття-підсумок українського громадського діяча та інтелектуала Панаса Феденка в головній газеті американських українців «Свобода»⁹. Варто врахувати лівий світогляд автора, його жорстку критику, що пролунала в 1970-х роках на адресу ОУН, яку він звинуватив у потуранні диктаторським режимам та в злочинах. Тому не дивно, що стаття П. Феденка була не схожа на парадний некролог, а

⁵ Стецько Я. Твори. Т. 1: Українська визвольна концепція. Мюнхен, 1987. С. 287.

⁶ Стецько Я. Твори. Т. 2: Українська визвольна концепція. Мюнхен, 1991. С. 133.

⁷ В. С-ко. Сучасна Іспанія. *Вісник*. 1975. Ч. 1. С. 23–25.

⁸ Помер генерал Франко. *Шлях перемоги*. 1975. 30 листопада.

⁹ Феденко П. Диктатор Франціско Франко. *Свобода*. 1975. № 224, 225.

його характеристика Ф. Франко як диктатора, зафіксована в заголовку, мала суто негативний сенс. Він наголошував на тому, що Ф. Франко підтримували Б. Муссоліні та А. Гітлер, а його прихід до влади супроводжувався репресіями та заборонами каталонської та баскської мов, так само, як це зробив Олександр II щодо української мови Емським указом. Автор дорікав Ф. Франко за те, що за тривалий час свого правління він не перевів країну на демократичний лад. До того ж він наводив приклади терористичної діяльності противників Ф. Франко і не пояснював, як інакше міг діяти проти таких методів каудильйо. Отже, стаття П. Феденка, на нашу думку, не перевершила брошуру Р. Керча та Д. Донцова. Вона була критичною, але значно поступалася за експресією та образністю.

Статтю П. Феденка дещо врівноважила інша стаття у «Свободі», автором якої був президент УНР в екзилі Микола Лівіцький (псевдонім — М. Платковський)¹⁰. Автор наголошував: аналітики, які дорікають Ф. Франко, мають звернути увагу й на інше — допомогу республіканцям Й. Сталіна, загрозу встановлення в стратегічно важливій частині Європи комуністичного режиму. Автор вважав неправомірним питання про те, що краще: права чи ліва диктатура, адже з погляду демократів мають бути засуджені будь-які режими, що обмежують свободу. Щоправда, М. Лівіцький впадав у догматичні крайнощі. Особливо, на його думку, українці мали б засудити обмеження прав басків та каталонців. Але про терористичну діяльність більшості їхніх лідерів у 1930-х роках, а частково і пізніше, він не згадав, адже це могло підважити його концепцію. Дивно, але ні П. Феденко, ні М. Лівіцький не зазначили внесок Ф. Франко у формування української громади в Іспанії.

Така критика, звісно, не вплинула на пієтет, що відчували до Ф. Франко учасники націоналістичного руху. Зокрема, 1979 р. Долину Полеглих відвідав колишній вояк УПА Ю. Борець, який задовго до того мріяв відвідати «країну матадорів та геройського генерала Франка»¹¹.

Висновки. Формування образу політичного лідера Іспанії Ф. Франко у ХХ ст. відбувалося державними методами та пропагандою, і в СРСР та УРСР, і у вільному інтелектуальному полі: на території Галичини у 1930-х роках, еміграції, діаспорі. Якщо в УРСР в умовах комуністичної окупації не можна загалом твердити про існування суто українського феномену образу Ф. Франко, то в другому разі йдеться про формування та циркулювання проявів самостійної

¹⁰ Платковський М. Майбутнє Іспанії. *Свобода*. 1975. № 230.

¹¹ Борець-Чумак Ю. Рейд без зброї. Лондон, 1982. С. 231, 236.

традиції. Щоправда, ця традиція є фрагментарною і не до кінця сформованою, а деякі думки висловлені лише принагідно. З другого боку, деякі тексти мали цілком завершений вигляд біографічних нарисів (Р. Керча та Д. Донцова, П. Феденка). Можна виокремити кілька етапів процесу формування образу Ф. Франко. У 1930-х роках він починає формуватися передусім у працях «вісниківців», згуртованих навколо Д. Донцова. Велику увагу іспанському лідерові приділяла аргентинська українська громада. У 1950-х — на початку 1970-х років образ Ф. Франко не зазнав суттєвих змін — більшість українських діячів вважали його борцем проти загрози комунізму, останнім лідером Європи, хто єднав їх ментально з героїчною добою 1930-х — 1940-х років. Важливо, що в цей час Ф. Франко стає дедалі менш «біографічним», наче зливаючись із феноменом франкізму, тобто свого режиму, державності Іспанії. Заключний, третій, етап розпочався після смерті Ф. Франко у 1975 р. Для цього етапу властиві більш холодні, відсторонені, аналітичні оцінки, виразнішим стало і негативне сприйняття.

Усі погляди були зумовлені ідеологічним підґрунтям світогляду авторів, їхнім сприйняттям феноменів демократії, авторитаризму, тоталітаризму, національних рухів. Загалом, заслугою українських авторів було залучення Ф. Франко в контекст українських інтересів та історичного досвіду, розуміння великої шкоди, яку завдав Україні російський комунізм. Адже в останні десятиліття, за правління лівих сил, Іспанія опинилася в стані постійної турбулентності, балансуванні на межі розпаду, у країну масово зайшов російський капітал, що купив значну нерухомість в Іспанії, посилювалися атеїзм, що призвело до посилення антигуманних лівих «гендерних» практик. Погляди українських аналітиків нині мають прислужитися формуванню української концепції модерної історії Іспанії, більш критичного ставлення до феномену демократії та лівих рухів у Європі, врахування досвіду франкізму для обстоювання власних інтересів України на сучасному етапі, щоб не розчинити їх в інтересах інших держав та рухів, уникнути сумнівних і шкідливих для нас ідеологій та практик.

1. Дем'яненко Б. Франко Франсиско / Б. Дем'яненко // Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. — Київ : Парламентське видавництво, 2011. — С. 752.
2. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки) / Олександр Зайцев: нариси інтелектуальної історії. — Київ : Критика, 2013. — 488 с.
3. Іваницька О. Франко – каудильйо Іспанії / Ольга Іваницька. — Чернівці, 2006. — 432 с.
4. Квіт С. Дмитро Донцов: ідеологічний портрет / Сергій Квіт. — Львів : Галицька видавнича спілка, 2013. — 192 с.

5. Франко Баамонде Франсиско // Вагман И., Мирошникова В., Вукина Н. 100 знаменитых тиранов. – Харьков : Фолио, 2018. – С. 412–416.
6. Франсіско Франко: Непереможний генералісимум // Підлуцький О. 25 портретів на тлі епохи / О. Підлуцький. – Харків : Фоліо, 2012. – С. 87–103.
7. Хмель А. О. Стан та перспективи розвитку іспаністики в незалежній Україні / А. О. Хмель // Історичний архів. – 2016. – Вип. 17. – С. 158–167.
8. Хмель А. О. Франсіско Франко: від солдата до глави держави (політичний портрет) / А. О. Хмель // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Серія: Історія. – 2010. – Т. 140. – Вип. 127. – С. 72–77.
9. Чума Б. Алькасар: Воєнний міф 1936 року та його рецепція українцями Галичини / Богдан Чума // Цитаделя. – 2009. – № 2. – С. 38–46.

REFERENCES

1. Demianenko, B. (2011). Franko Fransysko [Franco Francisco]. In Yu. Levenets (Ed.). *Politychna entsyklopediia*. Kyiv, Ukraine: Parlamentske vydavnytstvo, 2011. [In Ukrainian].
2. Zaitsev, O. (2013). *Ukrainskyi integralnyi natsionalizm (1920-1930-ti roky): narysy intelektualnoi istorii* [Ukrainian integral nationalism (1920-1930s): essays on intellectual history]. Kyiv, Ukraine: Krytyka. [In Ukrainian].
3. Ivanytska, O. (2006). *Franko – kaudylio Ispanii* [Franco – caudillo of Spain]. Chernivtsi, Ukraine: Knygy – 21. [In Ukrainian].
4. Kvit, S. (2013). *Dmytro Dontsov: ideolohichniy portret* [Dmitry Dontsov: ideological portrait]. Lviv: Halytska vydavnycha spilka. [In Ukrainian].
5. Vagman, I., Miroshnikova, V., & Vukina, N. (2018). Franko Baamonde Fransisko [Franco Baamonde Francisco]. In *100 znamenitykh tiranov* (pp. 412-416). Kharkov, Ukraine: Folio. [In Russian].
6. Pidlutskyi, O. (2012). Fransisko Franko: Neperemozhnyi heneralisimum [Francisco Franko: invincible generalissimo]. In *25 portretiv na tli epokhy* (pp. 87-103). Kharkiv, Ukraine: Folio. [In Ukrainian].
7. Khmel, A. O. (2016). Stan ta perspektyvy rozvytku ispanistyky v nezalezhnii Ukraini. [The state and prospects of development of Spanish studies in independent Ukraine]. *Istorychnyi Arkhiv*, 17, 158-167. [In Ukrainian].
8. Khmel, A. O. (2010). Fransisko Franko: Vid soldata do hlavy derzhavy (politychnyi portret) [Francisco Franco: From a soldier to the head of state (political portrait)]. *Naukovi Pratsi Chornomorskoho Derzhavnogo Universytetu imeni Petra Mohyly. Seria: Istorii*, 140(127), 72-77. [In Ukrainian].
9. Chuma, B. (2009). Alkasar: Voiennyi mif 1936 roku ta yoho retseptsiia ukrainsiamy Halychyny [Alkasar: The military myth of 1936 and its reception by Ukrainians in Galicia]. *Tsyadelia*, 2, 38-46. [In Ukrainian].

Рукопис одержано 25.11.2021 р.

Oleksandr MUZYCHKO, D.Sc. (History), Docent, Profesor of the Department of History of Ukraine, Odesa I. I. Mechnikov National University (Odesa, Ukraine).

Formation of the image of leader of Spain F. Franco in the Ukrainian intellectual tradition of the 20th century.

The goal of this study is to analyze the views of the Ukrainian intellectual elite in the context of general political changes in Europe on the peculiarities of the most prominent and prominent political leader of Spain in the twentieth century – Francisco Franco, understanding the phenomenon of perception at the junction of different ideologies and life experiences. *The research methodology* based on the integrated use of general scientific methods of analysis and synthesis, generalization, explanation, systematization and classification and empirical – observation, description and comparison. *The scientific novelty* of the article lies in the first in historiography formulation of the topic of the existence of the Ukrainian tradition of understanding the phenomenon of F. Franco, systematization of opinions about it by Ukrainian intellectuals. Various forms of understanding the activities, views, personal traits, and historical significance of the Spanish leader F. Franco have been studied. *Conclusions.* Formation of the image of the political leader of Spain F. Franco in the XX century. If in the USSR under communist occupation this image cannot be considered as a kind of Ukrainian and in general to claim the existence of a purely Ukrainian phenomenon of the image of F. Franco, in the second case it is about the formation and circulation of independent traditions. However, this tradition looks fragmentary and not fully formed, and some opinions are expressed only on occasion. On the other hand, some texts had a completely complete form of biographical essays. In the 1930s, the image began to take shape primarily in the works of the Heralds, united around D. Dontsov. F. Franco paid great attention to the Argentine Ukrainian community. In the 1950s and early 1970s, Franco's image did not change significantly – most Ukrainian figures saw him as a fighter against the threat of communism, the last European leader to unite them mentally with the heroic era of the 1930s and 1940s. The final, third, stage began after the death of F. Franco in 1975.

Key words: F. Franco, Spain, biography, Ukrainian Hispanic studies, ideology of nationalism, positive image, historiographical construction, intellectual tradition.